איך נקבעים מחירי המוצרים בשוק

מקרה בוחן: שוק לא תחרותי- מוצרים בפיקוח

עוגני השיעור

שכבת גיל: כיתות ט

ציר מוביל: ציר שני – כסף והמערכת הבנקאית

נושא השיעור: איך נקבעים מחירי המוצרים בשוק- מקרה בוחן: שוק לא תחרותי- פיקוח על המחירים (ידע נדרש: שיעור "איך נקבעים מחירי המוצרים בשוק- ביקוש והיצע").

מושגים מרכזיים: ביקוש והיצע, מוצר בפיקוח, חירות כלכלית, צדק חלוקתי, סבסוד, שוק שחור.

מיומנויות מרכזיות: **חשיבה ביקורתית:** היכולת לערער על מוסכמות כלכליות (כמו "יעילות השוק החופשי"), **ניתוח דילמות ערכיות:** מיומנות של זיהוי מתחים וניגודי אינטרסים בין ערכים שונים ובחינת דרכי התמודדות איתם, **עבודת צוות וניהול דיון:** ניהול שיח מכבד בקבוצה קטנה, הקשבה לדעות מנוגדות, והגעה להסכמות או ניסוח עמדה משותפת להצגה במליאה, **עמידה מול קהל והצגת עמדה.**

ערכים מרכזיים: צדק חלוקתי ושוויון הזדמנויות, סולידריות חברתית וערבות הדדית, הזכות לקיום בכבוד, חירות כלכלית, הזכות לבריאות.

משך זמן משוער: 90 דקות

שם כותבי השיעור: יפעת ברוש ומאור בלילטי.

מטרות השיעור:

- התלמידים יבינו כי לא תמיד מחירי המוצרים נקבעים בתנאי תחרות חופשית והוגנת, ויזהו מתי נדרשת התערבות ממשלתית כדי לשמור על צדק חלוקתי וסולידריות חברתית.
- התלמידים יגדירו מהו "מוצר בפיקוח" ומה המשמעות של קביעת "מחיר מרבי" על ידי המדינה בשוק לא תחרותי.

- התלמידים ינתחו דילמות ערכיות וכלכליות מורכבות מהמציאות, תוך זיהוי המתח שבין חירות כלכלית של היצרן לבין הזכות לקיום בכבוד של הצרכן.
- התלמידים ישקלו דרכי התמודדות שונות עם כשלי שוק (כמו סבסוד, פיקוח או אכיפה), וינסחו טיעון קבוצתי מנומק המציג את עמדתם

עזרים לשיעור

שטרות מדומים, 2 חטיפי שוקולד, כרטיסיות אירועים.

מערך השיעור

פתיחה- משחק "מכירה פומבית"

הכנות מראש (ציוד נדרש)

- **כסף מדומה (שטרות כיתתיים):** התלמידים מביאים את הכסף שנותר מהמכירה הפומבית מהשיעור הקודם.
- **מוצרים למכירה בפעילות:** 2 חטיפי שוקולד (מיני).

מהלך הפעילות: המורה מזכיר בקצרה את המכירה הפומבית מהשיעור הקודם (שם המחיר נקבע רק לפי ביקוש והיצע).

המורה מעלה סיטואציה: "דמיינו שהשוקולד בכיתה הוא לא סתם חטיף, אלא התרופה היחידה שמונעת שיעול קשה שעובר עכשיו בכיתה. יש לנו רק 2 חפיסות אחרונות, וכל תלמידי הכיתה משתעלים". המורה מתחיל מכירה פומבית: **חפיסת שוקולד- מחיר התחלתי: 5 ש"ח.**

*הערה למורה: המחיר מזנק מ-5 שקלים ל-100 שקלים. הזוכה הוא התלמיד העשיר ביותר בכיתה.

שאלות לדיון:

- מי זכה בתרופה? (זה שיש לו הכי הרבה כסף מדומה).
- האם התוצאה הזו צודקת? האם מי שקיבל את התרופה הוא זה שהכי צריך אותה, או פשוט זה שיכול לשלם?
- הקשר לנושא: בשיעור הקודם ראינו ש"כוחות השוק" (ביקוש והיצע) קובעים את המחיר בצורה יעילה. היום נשאל: האם הדרך היעילה היא תמיד הדרך הצודקת והמוסרית? מתי המדינה חייבת להתערב ולעצור את כוחות השוק?

תוכן השיעור ופעילויות

המורה מציג על המסך את אתר מחירי מוצרי צריכה בפיקוח | משרד הכלכלה והתעשייה המציג את רשימת המוצרים שמחיריהם מפוקחים על ידי המדינה, ומסביר לתלמידים מהו מוצר בפיקוח:

"מחיר מרבי שנקבע על ידי המדינה עבור מוצר או שירות מסוים, ואסור למוכרים למכור במחיר גבוה ממנו".

המורה מנהל **דיון כיתתי מונחה:**

אם המדינה קובעת למחלבה או למאפייה באיזה מחיר מותר לה למכור לחם או חלב, האם המדינה לא פוגעת בחירות של בעל העסק? מה קורה אם עלויות הייצור של המאפייה עולות, אך הממשלה לא מאשרת לה להעלות מחיר? (המאפייה עלולה להיסגר, ואז יהיה מחסור בלחם). איך מאזנים בין חירות היצרן להרוויח לבין זכות הקיום של האזרח?

פעילות כיתתית בקבוצות- ניתוח דילמות ערכיות

המורה מחלק את הכיתה ל4 קבוצות. כל קבוצה מקבלת אירוע המציג דילמה ערכית, ועליה לדון בדילמה ולבחון דרכי התמודדות. לאחר מכן, התלמידים יציגו במליאה.

קבוצה 1:

האירוע (לתלמידים):

בעקבות מצב ביטחוני רגיש, חברות תעופה זרות רבות מבטלות את טיסותיהן לישראל וממנה. הביקוש של אזרחים לחזור לארץ או לצאת ממנה מזנק, אך היצע המושבים מצטמצם דרמטית. חברות התעופה הישראליות שממשיכות לטוס מקפיצות את מחירי הכרטיסים במאות אחוזים.

שאלות:

- איזו דילמה ערכית מוצגת באירוע?
- דונו בדרכי ההתמודדות עם הדילמה, הציגו אותן במליאה והסבירו איזו דרך פעולה תבחרו. נמקו.

*למורה:

הדילמה הערכית:

חופש העיסוק והשוק החופשי (זכות החברה למקסם רווחים לפי היצע וביקוש ולכסות עלויות ביטוח גבוהות במלחמה) **מול סולידריות חברתית, הגינות וערך הערבות ההדדית בעת צרה** (הציפייה לא

לנצל את מצוקת האזרחים בשעת חירום).

דרכי התמודדות לדיון הקבוצתי:

- **אי-התערבות:** לאפשר לחברות לקבוע את המחיר. מי שידו משגת יטוס, והשוק יתאזן מעצמו בהמשך.
- **פיקוח ממשלתי הדוק:** המדינה תקבע תקרת מחיר מקסימלית לכרטיסי טיסה בשעת חירום, גם אם זה יפגע ברווחי החברות.
- **מודל סבסוד / פיצוי:** המדינה תסבסד את כרטיסי הטיסה עבור האזרחים או תפצה את החברות על עלויות הביטוח, כדי שהמחיר לצרכן יישאר שפוי.

קבוצה 2:

האירוע (לתלמידים):

הממשלה קובעת בחוק מחיר מפוקח (מחיר מרבי שנקבע על ידי המדינה עבור מוצר או שירות מסוים, ואסור למוכרים למכור במחיר גבוה ממנו). דוגמאות למוצרים מפוקחים: מוצרי צריכה בסיסיים כמו לחם אחיד, חלב וביצים. מטרת הפיקוח היא להבטיח שכל אזרח, ללא קשר למצבו הכלכלי, יוכל להרשות לעצמו תזונה בסיסית. מנגד, יצרנים ובעלי מכולות טוענים שהמחיר המפוקח נמוך מדי, לא מכסה את עלויות הייצור שלהם ופוגע בפרנסתם.

שאלות:

- איזו דילמה ערכית מוצגת באירוע?
- דונו בדרכי ההתמודדות עם הדילמה, הציגו אותן במליאה והסבירו איזו דרך פעולה תבחרו. נמקו.

*למורה:

הדילמה הערכית: הזכות לקיום בכבוד וצדק חלוקתי ("דאגה לעניי עירך" והבטחת ביטחון תזונתי לכולם) **מול הזכות לקניין וחירות כלכלית** (זכותו של בעל העסק/היצרן לקבוע את מחיר תוצרתו ולהרוויח כראות עיניו מבלי שהמדינה תתערב בכיסו).

דרכי התמודדות לדיון הקבוצתי:

- **המשך הפיקוח הקיים:** השארת המחירים המפוקחים בעינם כדי להגן על השכבות החלשות, גם במחיר של פגיעה ברווחי היצרנים.
- **ביטול הפיקוח ומעבר לשוק חופשי:** הסרת הפיקוח לחלוטין. התחרות בין החברות תוריד מחירים באופן טבעי, ומי שלא יעמוד בתחרות ייסגר.
- **סיוע כספי לצרכנים נזקקים (סיבסוד):** הסרת הפיקוח מהמוצרים, אך מתן קצבאות או תלושי מזון ייעודיים למשפחות מעוטות יכולת לקניית מוצרים אלו.
- **סיוע כספי ליצרנים (סיבסוד):** השארת המחירים המפוקחים כדי להגן על השכבות החלשות, תוך מתן סיוע כספי ליצרנים (השתתפות בחלק מעלויות היצור).

קבוצה 3:

האירוע (לתלמידים):

כדי לצמצם את זיהום האוויר והתחלואה במפרץ חיפה, הממשלה מחייבת את המפעלים באזור להתקין מסנני אוויר מתקדמים ויקרים מאוד. בעלי המפעלים מגלגלים את עלות המסננים אל הצרכנים ומעלים את מחירי המוצרים. היצרנים מצהירים: "אם הממשלה לא הייתה מתערבת, הצרכן היה משלם הרבה פחות".

שאלות:

- איזו דילמה ערכית מוצגת באירוע?
- דונו בדרכי ההתמודדות עם הדילמה, הציגו אותן במליאה והסבירו איזו דרך פעולה תבחרו. נמקו.

*למורה:

הדילמה הערכית: הזכות לבריאות (החובה הציבורית להגן על חיי אדם ולמנוע זיהום) **מול הזכות לרווחה כלכלית** (הפגיעה בכיסו של הצרכן, במיוחד בשכבות החלשות שמתקשות לעמוד בעליית המחירים).

דרכי התמודדות לדיון הקבוצתי:

- **בריאות מעל הכל:** חיוב המפעלים בהתקנת המסננים באופן מיידי, גם אם הדבר יוביל לגלגול עלויות מלא על הצרכן ועליית יוקר המחיה.
- **כלכלה מעל הכל:** ביטול חיוב התקנת מסנני אוויר כדי למנוע את עליית המחירים לצרכן, תוך קבלת רמת זיהום מסוימת.
- **מימון ציבורי:** הממשלה תממן את התקנת המסננים מכספי המיסים של כלל האזרחים, כדי שהמפעלים לא יעלו את מחירי המוצרים לצרכן.

קבוצה 4:

האירוע (לתלמידים):

בעקבות משבר כלכלי חריף, מחיר השמן והסוכר עולה באופן קיצוני. כדי להגן על הציבור, הממשלה מטילה פיקוח מחירים הדוק וקובעת מחיר נמוך מאוד למוצרים אלו. כתוצאה מכך, ליצרנים לא משתלם לייצר אותם, והם נעלמים מהמדפים ברשתות השיווק. במקביל, מתפתח "שוק שחור" שבו אנשים מוכרים שמן וסוכר במחיר כפול מהמחיר המקורי, מתחת לשולחן ובניגוד לחוק.

שאלות:

- איזו דילמה ערכית מוצגת באירוע?

- דונו בדרכי ההתמודדות עם הדילמה, הציגו אותן במליאה והסבירו איזו דרך פעולה תבחרו. נמקו.

*למורה:

הדילמה הערכית:

שלטון החוק ושוויון בפני החוק (החובה לציית לחוקי המדינה ולמנוע מצב שבו רק עשירים משיגים מוצרים בדרכים לא חוקיות) **מול הזכות לחיים, הישרדות ויעילות כלכלית** (הצורך הבסיסי של אזרחים וסוחרים להשיג מוצרים חיוניים ולשרוד כלכלית, גם אם זה דורש מעבר על החוק הקיים).

דרכי התמודדות לדיון הקבוצתי:

- **אכיפה נוקשה:** השארת הפיקוח כפי שהוא, והפעלת משטרה ופקחים כדי לסגור את השוק השחור ולהעניש בחומרה סוחרים שעוברים על החוק.
- **כניעה לכוחות השוק (ביטול הפיקוח):** ביטול פיקוח המחירים כדי שהמוצרים יחזרו למדפים באופן חוקי, גם אם מחירם יהיה גבוה מאוד.
- **חלוקה מנוהלת (קצוב / תלושים):** השארת הפיקוח, אך מעבר לשיטת קיצוב ממשלתית, כלומר כל משפחה מקבלת תלושים המקנים לה כמות מוגבלת ומסוימת של שמן וסוכר בחודש.

סיכום

- **השוק החופשי לא תמיד צודק:** בשיעור הקודם ראינו שבשוק חופשי נקבעים המחירים. היום, דרך סימולציית "התרופה", הבנו שמחירי השוק החופשי יכולים לפגוע בצדק חלוקתי ובחלשים בחברה.
- **הדילמות הערכיות:** בניתוח המקרים בקבוצות ראינו שהתערבות ממשלתית בקביעת מחירים, מעלה תמיד מתח בין חופש העיסוק של היצרנים, לבין הזכות לקיום בכבוד, בריאות וסולידריות של הצרכנים.
- **השורה התחתונה:** לא תמיד מחירי המוצרים נקבעים בתנאי תחרות חופשית והוגנת. כאשר כוחות השוק נכשלים ומפקירים מוצרים חיוניים, יש צורך בהתערבות ממשלתית (כמו פיקוח מחירים או סבסוד) כדי לשמור על צדק חלוקתי, הגנה על החלשים וסולידריות חברתית.